

Svetska ekonomska kriza i jugoslovensko-italijanska trgovina (1930—1934)

U našoj historiografiji obično se smatra da je stara Jugoslavija izvozila svoje produkte u Italiju, Austriju, Čehoslovačku itd. i da je 1935. prešla na izvoz u Nemačku, u skladu sa novom političkom orijentacijom režima dra Milana Stojadinovića. Međutim, iako je snažno skretanje izvoza od Italije u pravcu Nemačke bilo pre svega uslovljeno međunarodnim zabranama — sankcijama protiv Italije (zbog italijanske agresije na Abisiniju), postoje i dublji korēni slabljenja jugoslovensko-italijanske trgovine. U doba svetske ekonomske krize, kada je opala cela svetska trgovina, bitno je opala i jugoslovensko-italijanska. Ali nije tome bila kriva samo kriza! Treba utvrditi kakav je bio uticaj veoma loših jugoslovensko-italijanskih političkih odnosa na trgovinu; kakav je bio uticaj svetske ekonomske krize na tu trgovinu; jesu li promene u trgovini bile deo krize ili posledica političko-ekonomske akcije fašističke Italije; kakav su stav zauzeli jugoslovenski saveznici (Francuska, Čehoslovačka) u otkupu jugoslovenskih produkata kojima su se počela zatvarati italijanska vrata; kakav je stav zauzimala demokratska »Vajmarska Nemačka« u plasiranju jugoslovenskih produkata; kakav je bio obim jugoslovenske trgovine pre i u doba krize, kakvo je bilo njeno opadanje i kakva se preorijentacija odigrala u pogledu izvoza u Italiju. Jugoslovenske tržišne viškove je u 1920-im godinama u velikoj meri apsorbovala susedna, komplementarna Italija (oko jednu trećinu) i teškoće u jugoslovensko-italijanskoj trgovini predstavljaju deo istorijata svetske krize i jugoslovenske ekonomske-političke prošlosti, a njihovo opisivanje omogućuje i da se sagleda predistorija onoga »skretanja ka Nemačkoj« koje je postalo dominantna crta jugoslovenske politike 1935—41. godine.

1. Jugoslovenski izvoz za Italiju uoči krize

Od potpisivanja italijansko-albanskog pakta, u novembru 1926. godine, jugoslovensko-italijanski odnosi postali su veoma loši, a još se pogoršali posle potpisivanja jugoslovensko-francuskog ugovora o prijateljstvu i (tajnom) konsultovanju generalštabova, u novembru 1927. godine. Na početku 1928. italijanski »šef države«, Mussolini, pregovarao je sa Francuskom za smirenje odnosa Rim—Pariz, uz izvesne francuske koncesije; jugoslovenski ministar spoljnih poslova dr Vojislav Marinković tada se nadao da će Mussolini udariti na Afriku ili na Anadoliju (a revanšistička proitalijanska Bugarska ne na Jugoslaviju nego u pravcu Jedrena); ali

onda je Mussolini uspeo da sklopi paktove sa Turskom i sa Grčkom. Pojačavajući ekspanziju prema Balkanu, Mussolini je opkoljavao Jugoslaviju i dokazivao da je krivac za loše odnose — Beograd a ne Rim, jer Jugoslavija odbija da ratifikuje stare netunske sporazume, potpisane u doba italo-jugoslovenskog prijateljstva. Da pokaže dobru volju i ukloni krivicu sa svoga praga, beogradski režim podneo je netunske konvencije na ratifikovanje Narodnoj skupštini. To je, međutim, dovelo do prave eksplozije u jugoslovenskoj politici: u celoj Jugoslaviji izbile su demonstracije protiv režima. Umesto da, kao do tada, centralistički beogradski režim ucenjuje Hrvate strašilom — Mussolinijem i prisiljava mase na poslušnost (»inače dolaze Mussolini i Horty«), sada su hrvatske mase ustale protiv režima koji »izdaje domovinu«. Diskusija o konvencijama bila je i povod za najoštrije napade cele opozicije protiv režima, na što su neki poslanici režimske stranke odgovorili poznatim revolverskim mecima usred Skupštine; nastala je državna kriza koju će dvor iskoristiti da uvede šestojanuarsku diktaturu.

Nalazeći se u žestokoj unutrašnjoj krizi, režim je tražio načina da dobije podršku ne samo Pariza nego i Berlina i Moskve, na čemu je najviše radio upravo Stjepan Radić.¹ Potkraj 1928. godine jugoslovenski poslanik Milan Rakić posetio je Mussolinija radi produženja pakta iz 1924. godine (svestan da će duže to odbiti), kako bi pokazao ko izaziva zategnutost; pakt se u januaru ugasio. Ali u istom času počela je fašistička ofanziva protiv jugoslovenske »manjine« u Italiji, što je neobično koristilo beogradskom režimu! Diktatorski režim je otpočeo »paciifičku ofanzivu« da smiri odnose sa svima susedima, kako bi lakše mogao ugnjetavati domaće mase; ali je Italija počela da pomaže novoformiranu ustašku organizaciju.² U jesen 1929. ponovo su u Jugoslaviji izbile demonstracije, ali protiv Italije, čiji su sudovi osudili i streljali V. Gortana i druge hrvatske nacionaliste; Marinković je primio protest italijanskog poslanika zbog demonstracija i cinično mu odgovorio da on ne može

¹ *Dom*, 29. II 1928. Treba naglasiti da se neposredno navodi samo minimalni deo ogromne postojeće i proučene građe; akta iz Ministarstva finansija, Ministarstva šuma i ruda, Ministarstva trgovine i industrije, Ministarstva spoljnih poslova, Narodne banke itd. tako su obilna da bi se o ovoj temi mogla napisati cela knjiga. Ali akcija Narodne banke, na primer, da izbegava prodavanje deviza, više je od značaja za istoriju same Jugoslavije i njenih finansija, a manje za italo-jugoslovenske odnose, a i ne mogu se ukratko i jasno izložiti. Akta Ministarstva saobraćaja koja se tiču novih železničkih tarifa za prevoz drveta isto tako ne mogu ovde da se navode. Ovaj prilog sadrži samo ona akta koja su najneophodnija, iako je, naravno, proučen gotovo sav obimni arhivski materijal.

² Generalni direktor političkog odeljenja italijanskog Ministarstva spoljnih poslova Raffaele Guariglia ispričao je mađarskom poslaniku da Italija pomaže »hrvatski« pokret, ali da suviše visoki kulturni nivo hrvatskog naroda otežava sprovođenje fašističkih planova (Ők természetesen támogatják, sőt »alimentálják« a horvat mozgalom, azonban addig meg mindig nem látják azt a tettekérszeget, amikor a mozgalom sikere szempontjából kivanatos lenne. A horvatok, szerinte, tulságosan nyugatiak és kulturáltak. Redingotéban szerentnek a forradalmat megcsinalni). Guariglia se nadao da bi Italija mogla iskoristiti čak i hrvatski komunistički pokret, koji bi naveo beogradski režim na još veći teror, što bi dovelo do ustanka. Državni arhiv u Budimpešti, Ministarstvo inostranih poslova (OL, Kúm) res. pol. 16a/7, 437. Izveštaj mađarskog poslanika Horya iz Rima, 24. V 1929.

pućati na Hrvate koji se, eto, samo protiv fašizma bune.³ Evropski novinari, navikli na neprestane sukobe i incidente u odnosima Italije i Jugoslavije, saopćtili su svetu podatke o tući u beogradskom »Palas-baru« u kojoj je udarce dobio i italijanski vojni izaslanik.⁴

Međutim ekonomski odnosi nisu nimalo bili loši, i pored sve zategnutosti i pisanja o skorom ratu. Trgovinski ugovor, sklopljen 1924. godine, stupio je na snagu 14. XI 1928. i u toku 1929. godine izvoz u Italiju činio je 25% jugoslovenskog izvoza. Jugoslovenski izvoz za Italiju 1929. godine sastojao se od žitarica (kukuruz 51.000 tona za 75 mil. lira), variva (pasulja 76 miliona, graška 10 mil. lira), konja (13.700 konja, pri celom italijanskom uvozu od 20.600 konja), živih goveda (58.483 grla za 110 mil. l.), svinja (13.000 za 7 mil. l. od ukupnog uvoza koji je iznosio 26.000 komada za 17 mil. l.), žive i zaklane živine (15,1 mil. l. pri ukupnom uvozu od 20,1 mil. l.), jaja, drveta za gorivo (333.000 tona, pri ukupnom uvozu od 445.000 tona), drveta za gradnju (prostag drveta za 261,1 a finog za 1,3 mil. lira), drvenog uglja, lekovitog bilja, suvih gljiva itd. Italija je kupovala namirnice, stoku, drvo.

Međutim, Rim je upravo u to doba bio zabrinut zbog sve većeg platnog deficita sa inostranstvom (iako se tvrdilo da neraszmera velikog uvoza i nedovoljnog izvoza nije rezultat neke finansijske krize nego izraz rešavanja krize, tj. obnova industrije i uvoza sirovina posle deflacione krize). Italijanska spoljna trgovina bila je ovakva (u mrd. lira):

	1927.	1928.
Izvoz	15,6	14,5
Uvoz	20,3	22,0
Deficit	4,7	7,5

Uvoz je bio povećan za 1,6 mrd. (8,2%), a izvoz umanjnjen za 1,1 mrd. (7,1%). Italija je nastojala da smanji uvoz i poveća izvoz, ali je na početku 1929. bilo jasno da se deficit povećava. Veliki deo uvoza sačinjavale su industrijske sirovine, neophodne za ekonomsku ekspanziju, ali je porastao i uvoz stoke, namirnica, a to je vlada nastojala da zaustavi. Naravno, udeo Jugoslavije u ukupnoj italijanskoj trgovini nije bio jako velik (1929. godine, u procentima):

Iz	Uvoz	U	Izvoz
SAD	16,7	SAD	11,5
Nemačke	12,5	Nemačku	12
Engleske	9,6	Englesku	9,8
Francuske	9,6	Francusku	8,8
Jugoslavije	2,99	Jugoslaviju	1,79

³ Diplomatski arhiv Državnog sekretarijata za spoljne poslove u Beogradu (DASIP), Fond Londonskog poslanstva (LP), 1929, I-2, 625. Izveštaj ministra spoljnih poslova V. Marinkovića iz Beograda, 22. X 1929.

⁴ DASIP, Konzularno-trgovinsko odeljenje (KTO), 1929, XXVIII, t/56, 1494. Izveštaj o incidentu-tući u Palas-hotelu, Beograd 19. XI 1929. Up. *Politika*, 10. XI 1929.

Italijanska »bitka za žito« bila je već veoma uspešna: godine 1929. proizvedeno je 114,3 miliona q a 1924—28. prosečno samo 98 m. q. Ali je deficit i dalje zabrinjavao zemlju koja je sanjala o autarhiji; prestalo je masovno iseljavanje i smanjene su novčane doznake iz inostranstva, pa je pomorstvo sa turizmom jedva stizalo da izjednači platni bilans. »U poslednje vreme ekonomska situacija Italije počinje sve više da zanima italijanske zvanične krugove; izgleda da ekonomska kriza postaje sve akutnija.«⁵ Jugoslovenski generalni konzul u Milanu je predlagao da se osnuje »Jugoslovenska trgovinska komora u Italiji« koja bi došla pod okrilje italijanskih trgovaca sa severa, a ne da se popunjava političkim ličnostima iz Rima; Rakić se sa time saglasio.⁶ Ali je jugoslovenski kukuruz bio loš i diskreditovan, suve šljive neukusno pakovane, živina bedna, jaja jeftina i slaba. Osnovni izvozni produkti bili su drvo, meso, mesne preradevine, goveda.⁷ Jugoslovenski izvoz za Italiju dostigao je 637,8 mil. lira, a uvoz 267,3 mil. lira, pa je bilo logično da će italijanska vlada, u nastojanju da smanji platni deficit, morati da smanji svoj uvoz ili poveća svoj izvoz.

Pogoršanje političkih odnosa između dve zemlje i silna ekonomska kriza samo su još više uticali na Rim da revidira svoju trgovinsku politiku prema Jugoslaviji.

2. Ekonomska kriza i trgovinska razmena

Jugoslovensko-italijanski odnosi bili su na početku 1930. godine opet nešto bolji: na venčanje prestolonasljednika Umberta Savojskog stigli su i knez Pavle i ministar dvora Boško Jevtić, koji je pregovarao sa italijanskim ministrom spoljnih poslova Dinom Grandijem; sastanak Grandi—Marinković u maju 1930. pokazao je očigledno »smirenje«. Ali odmah zatim došlo je do ponovnog zaoštavanja odnosa, u vezi sa italijanskim zahtevima prema Francuskoj na međunarodnim pregovorima o ograničenju pomorskog naoružanja. Jugoslovenski delegat javljao je sa londonske konferencije da se Engleska i SAD zalažu za ukidanje podmornica, ali da je upravo ovaj rod oružja koristan za Jugoslaviju: u slučaju italijanskog napada podmornice mogu potapati neprijateljske brodove.⁸ Moskovski list *Izvestija* pisao je 29. maja 1930. da Italija zahteva »pomorski paritet« sa Francuskom, a to znači da zahteva da joj se preda Jugoslavija. Zatim je italijanska štampa napala Francusku da naoružava Jugoslaviju radi napada na Italiju, a 10. juna 1930. u Bariju su demonstranti pocepali jugoslovensku i francusku zastavu; u Beogradu se govorilo o ratu.⁹ U julu 1930. italijanski listovi su saopštavali da trgovina

⁵ DASIP, KTO, XV, 420 It, 5518. Izveštaj poslanika iz Rima od 12. VII 1929.

⁶ DASIP, KTO, XXI, 420 It, 951, 6125. Izveštaj poslanika M. Rakića iz Rima, od 9. VIII 1929.

⁷ Tržište Đenove i trgovina između Italije i Jugoslavije, Glasnik Zavoda za unapređenje spoljne trgovine, juli 1930, 59.

⁸ DASIP, LP, I-8, 90. Izveštaj kap. V. Mariaševića iz Londona od 13. II 1930. (sa londonske konferencije o pomorskom razoružanju).

⁹ Arhiv Ministarstva inostranih poslova, Prag (AMZV), politički izveštaji iz Jugoslavije, Beograd, 25. VI, 30. VI 1930, č. 93, 94.

i politika moraju ići ruku pod ruku, što nije uvek slučaj: za Jugoslaviju je Italija prvi kupac a tek četvrti prodavač. Italija je 1930. zaista bila na prvom mestu zemalja koje su kupovale jugoslovenske proizvode, a tek na četvrtom mestu liste zemalja iz kojih je Jugoslavija kupovala fabrikate. I ne samo to — Italija je morala da povećava svoj uvoz iz Jugoslavije! U toku 1928—30. italijanski uvoz glavnih artikala iz Jugoslavije je rastao (zaokružene cifre):

God.	Goveda grla	Žive živine kvintala	Jaja kvintala
1928.	38.600	19.650	57.350
1929.	66.190	25.070	56.980
1930.	110.640	76.280	89.400

Generalni konzul u Milanu pripisivao je porast jugoslovenskog izvoza i slabljenje italijanskog izvoza skupoći italijanskih fabrikata, neobaveštenosti privrednika i oskudici zastupnika.¹⁰ Potkraj 1930. italijanski uvoz iz Jugoslavije je još porastao a izvoz opao; porast italijanskog stanovništva nesumnjivo je uticao na italijanski uvoz, ali je i kampanja za proizvodnju žitarica otežavala gajenje drugih kultura, koje su se morale uvoziti. Jugoslovenski izvoz je 1929. iznosio 637,8 miliona lira a 1930. 705,6 miliona, pa je povećanje bilo očevidno; ali blizina jugoslovenskog područja uvek je italijanskim uvoznicima nalagala da uvoze robu upravo iz Jugoslavije.

Ukupni italijanski uvoz goveda bio je 1928: 190.683 (iz Jugoslavije 38.671), 1929: 256.702 (66.191); 1930: 265.633 (110.641); godine 1930. uvezeno je iz Jugoslavije goveda 110.641, iz Mađarske 77.064, iz Rumunije 38.243 grla. Italijanski uvoz žive živine u kvintalima iznosio je 1928: 28.744 (iz Jugoslavije 19.652), 1929: 32.560 (25.072); 1930: 107.943 (76.285). Suve gljive Italija je kupovala gotovo sve iz Jugoslavije; suvog variva oko četvrtinu. Prostog drveta za građu u tonama kupovala je Italija 1928: 1,545.126 (iz Jugoslavije 758.123); 1929: 1,635.487 (714.508); 1930: 1,541.913 (637.803); drveta za gorivo u tonama 1928: 338.776 (iz Jugoslavije 271.641); 1929: 416.864 (333.210); 1930: 271.871 (217.755). Tako je Italija pre svega uzimala namirnice (stoka, jaja, živina, meso) i sirovine za industriju (drvo, kože). To se najbolje vidi iz pregledne tabele za jednu godinu — 1930 (v. str. 44).

Pa ipak trgovinski odnosi još nisu bili dobro organizovani: neki izvoznik iz Jagodine doneo je zaklanu živinu u vrednosti 93.000 i dobio svega 66.000 lira i još morao platiti posredninu, put, boravak; većina manjih jugoslovenskih izvoznika na pisma uopšte nije odgovarala, nije vodila računa o trenutnim konjunkturama, bežala je sa sajmovi i sklanjala se od konzulata. A potkraj 1930. godine došlo je do novog zaoštavanja odnosa! Italija je isticala da mora zadobiti hegemoniju nad Jadranom i uticaj na Balkanu, otvoreno saopštavajući da mora potisnuti Francu-

¹⁰ DASIP, KTO, XXIX, Ju 170, IV, 10459. Izveštaj gen. konzula iz Milana od oktobra 1930.

	Grla	Kvintala	Tona	Mil. lira
Konji	14.102			17,482
Goveda	110.641			146,020
Svinje	6.471			2,892
Ž. živina		76.285		37,912
Zak. živina		9.011		6,746
Meso		31.708		18,049
Jaja		89.407		50,948
Riba		13.065		4,450
Pšenica			17.510	14,592
Kukuruz			94.285	55,325
Suvo varivo			9.373	12,042
Sveže voće		15.382		1,741
Suve gljive		2.325		3,218
Gvozd. ruda			20.533	2,586
Tupina			416.219	12,245
Kam. uglj			59.463	3,611
Prosto drvo			638.442	234,856
Fino drvo		27.000		1,968
Drvo za gorivo			270.939	38,322
Drv. podovi		15.239		1,591
Kalcijum-cijanamid			8.294	3,651
Kože		4.018		4,355

sku.¹¹ To je dovelo do kampanje u štampi, do pesimizma u krugovima beogradskog režima, osobito posle spektakularnog sastanka italijanskih i sovjetskih ministara spoljnih poslova i do saopštenja italijanske štampe da postoji blok od trista miliona stanovnika: Italija, Nemačka, SSSR, Turska, Grčka, Bugarska, Mađarska.¹² Ali u toku 1929–30. nastavljena je denacionalizatorska politika u Istri, hapšenja Slovenaca, fašistička suđenja i demonstracije u jugoslovenskim gradovima protiv Italije. Ekonomska kriza i ratnička kampanja fašističke štampe zbunjivale su izvoznike i trgovce.

»Ekonomsko-finansijska kriza u Italiji nesumnjivo se pogoršava iz dana u dan«, pisao je iz Trsta gen. konzul Momčilo E. Jurišić-Šturm, ukazujući na to da se u Trstu oseća i »nesigurnost usled bliske granice, jer bi ovi krajevi bili poprište eventualnog rata sa našom Kraljevinom, o čemu se ovde svakodnevno puštaju najfantastičniji glasovi, te kapitalisti prezaju od plasiranja svog novca u preduzeća zamašnjeg obima«. Konzul

¹¹ G. Paresce, Italia e Jugoslavia, dal 1919 al 1929, Firenze 1935, 23. A. Carena, La politica italiana nell'Europa orientale. Sui documenti diplomatici, Milano 1930, 7. M. Simonati, On prépare un crime. La guerre franco-italienne, Paris 1930, 63, 89, 90. G. Pericone, La politica italiana nell'ultimo trentennio, Roma 1945, 306, 307, 310. A. Wolfers, Britain and France between two wars, New York 1940, 142, 143, 145.

¹² OL, Küm, pol. 11, 3364, 3856. Izveštaji mađarskog poslanika iz Pariza od 16. IX, 21. X 1930. AMZV, Beograd 1. X 1930. 1. I 1931, č. 152, 320. OL, Küm, pol. 23, 651. Izveštaj iz Rima od 14. II 1931. OL, Küm, pol. 11, 4117. Izveštaj iz Zagreba od 3. XI 1930. DASIP, LP, I-12, 971. Marinkovićev izveštaj iz Beograda od 25. XII 1930.

uverava da »svet nema takoreći ni poreze da plati, te su bankrotstva i prodaje za porez gotovo svakodnevna pojava, osobito u selima.« »Neko je u ove krajeve uneo veliki strah od velikih događaja, koji ovim krajevima predstoje. Stanovništvo pokazuje sve više zamorenosti i opšti je utisak da bi se iz ove teške ekonomsko-finansijske situacije moglo izvući jedino jednim ratom, koji bi ga ujedno oslobodio i fašističkog režima.«¹³ Ekonomska kriza bila je zahvatila Evropu. Slom volstritske berze, u oktobru 1929, uzimao se kao početak opšteg sloma; na prvoj strani svoga čuvenoga poetskog dela J. Joyce govori o padu svetskih finansija. Drugi engleski pisac, slavni Auden, piše 1932. da u upropašćenoj Engleskoj niko nije zadovoljan (what do you think about England, this country of ours where nobody is well?); čak i sentimentalni romansijeri opisivali su raspad društva u uslovima krize; jedan radnički pisac ističe da narod nikada ne vidi bilo šta lepo; pocepani nezaposleni radnici stajali su u kapijama, dok su ljudi u cilindrima otvarali skloništa za gladne nezaposlene radnike. Tada je i Bernard Shaw napisao dramu »On the Rock« i prikazao kapitalistički brod, nasukan na hridine: nezaposleni demonstriraju, šalju delegate premijeru, a ovaj ide na odmor i nosi kao lektiru dela Marxa i Lenjina. Čak je i konzervativni Eliot u jednoj drami prikazao nezaposlene koji stoje po ulicama bez nade (»The Rock«); romani koji opisuju to doba redom govore o krizi.¹⁴ Italija je odlučila da sprovede mere za odbranu od krize, misleći pre svega na uravnoteženje platnog bilansa, na smanjenje deficita. Pasiva je 1928. iznosila 7,3 a 1929. samo 6,4 mrd. lira, ali je ušteda bila mala. Nezaposlenost, deficit, bankrotstva postali su svakodnevna pojava. U januaru 1930. saopštio je neki fašistički list da u Italiji nema štrajkova i da je deficit mali, ali je u maju 1930. vlada morala priznati da se zemlja nalazi u krizi.¹⁵ I, naravno, štampa je saopštila da je 1927-29, za tri godine, jugoslovenski izvoz za Italiju 1.790,4 mil. lira, a italijanski izvoz svega 882,4, pa je trogodišnji deficit veći od 908 miliona lira! Mussolini je u Milanu održao govor, ali je jugoslovenski gen. konzul zapazio »rezignaciju, poslušnost pa čak i strah pre nego oduševljenje«. »Privredne prilike nisu se u ovom mesecu nimalo poboljšale, naprotiv one su gore nego u prošlom mesecu i nego prošle godine u ovo doba.«¹⁶ Iz Genove javljao je gen. konzul 10. jula 1930. da se »opšta ekonomsko-finansijska situacija Italije može smatrati veoma teškom: nezaposlenost, ogromna skupoća, velike carine na artikle ishrane, slaba godina, pasiva trgovinskog bilansa skoro za jednu trećinu, povećanje cene duvana za

¹³ DASIP, KTO, VIII, It 12, II, 7176. Izveštaj gen. konzula M. Jurišića-Šturma iz Trsta od 12. VII 1930. Up. *Slovenec*, 12. I, 15. I 1929. *Koprive*, 15. II 1930. *Politika*, 10. I, 25. VIII 1930. E. *Radetić*, Istra pod Italijom 1918-1943, Zagreb 1944, 204, 230.

¹⁴ *James Joyce*, *Finnegans Wake*, London (1939) 1971, 3. *W. H. Auden*, *The Orators*, London (1932) 1966, 14, 16, 27. *W. Heath*, *Elisabeth Bowen*, *Wisconsin* 1961, 60. *Walter Greenwood*, *Love on the Dole*, London (1933) 1961, 88. *Constantin Fitzgibbon*, *The Life of Dylan Thomas*, London 1965, 69. *Graham Greene*, *It's a Battlefield*, London (1934) 1964, 70. *The Complete Poems and Plays of T. S. Eliot*, London 1969, 148, 161. *Charles P. Snow*, *Time of Hope*, London (1949) 1961, 362. *Snow*, *The Conscience of the Rich*, London 1958, 156.

¹⁵ G. *Bottai*, *Esperienza corporativa (1929-1935)*, 2. ed, Firenze 1935, 107, 160.

¹⁶ DASIP, KTO, XXIX, It 170, II Izveštaj gen. konzula dra Sv. Predića iz Milana za maj 1930. od 29. V 1930.

pola milijardi radi pokrića vojnih kredita, ogromni nameti«. U oblastima sa kulturom dudova lišće je jedva i brano, jer su čaure pale od 15 na 4 lire. Gen. konzul u Milanu video je u septembru jednu menicu na sto lira koju je potpisalo šest potpisnika, toliko je porasla insolventcija. Iz Genove je konzul javljao da je »ekonomska situacija Italije mnogo teža nego u ma kojoj evropskoj zemlji« (oktobra 1930); iz Trsta je konzul javljao u decembru da je nastala kriza i u pomorskom saobraćaju, uz obaranje tarifa. Nova 1931. godina počela je veoma teško.¹⁷ Za zapadnu Evropu to je bila »strašna godina«, kada je potresena kapitalistička dogma o neprestanom progresu i usponu proizvodnje i potrošnje.¹⁸ Konzuli su javljali iz Milana da su pale sve hartije od vrednosti (maja 1931), da svi »ovdašnji privrednici predviđaju za ovu zimu katastrofalnu krizu, zastoj svih poslova, opštu bedu i glad« (Bari, avgusta 1931). Borba za žito, jedan od »trijumfa fašizma«, pokrenuta 1925. godine, tražila je sada da se udare visoke carine na uvoz žitarica, osobito u septembru 1931. godine.

Međutim, padale su pre svega cene sirovina i namirnica, pa je Mussolini saopštio da je smanjen italijanski deficit za prvih devet meseci 1931. godine, od 3,6 u 1930. na 1,7 milijardi u 1931. godini. Zapravo, smanjenje je ukupni obim međunarodne trgovine, i time je omogućeno smanjenje deficita! Trgovina Italije za prvih devet meseci bila je ovakva (mrd.):

God.	Uvoz	Izvoz	Deficit
1929.	14,9	9,8	5,1
1930.	11,7	8,1	3,6
1931.	8,2	6,5	1,7

Osobito je teška situacija bila u Trstu i u Rijeci, gde se osećala konkurencija jugoslovenskih luka. Od 1924. do 1928. u Trstu se smanjio uvoz drveta iz Austrije na četvrtinu, jer je austrijsko drvo dolazilo ne u Trst nego u Sušak usled nove jugoslovenske železničke tarife. Zato je u martu 1930. Rijeka proglašena za slobodnu carinsku zonu a u oktobru 1931. ukinute su mnoge carine, kako bi se ta italijanska luka spasla od propasti. Ali je Trst stradao u krizi. Gen. konzul je 16. januara 1930. pisao da je »stanje privrede očajno«, u februaru je zapazio »veoma česte krahove velikih preduzeća i bankrotstva velikih kuća, a čiji je broj u poslednje vreme sve veći«. Udeo Trsta u jugoslovensko-italijanskoj trgovini strahovito je opao 1921–30: jugoslovenski uvoz je po količini pao na četvrtinu a izvoz na polovinu. Dovoz—odvoz kopnom i morem pao je 1929–30. od 54,3 na 43,3 miliona metr. centi. Brodogradilišta su 1930. bila gotovo bez narudžbi.¹⁹ U martu 1931. likvidirana je jedna od najvećih pomorskih kompanija; privrednici su smatrali da su dovoz u Trst iz Jugoslavije i otprema za Jugoslaviju na početku 1931. neobično opali.

¹⁷ DASIP, KTO, IX, It 45, II, 2502. Izveštaj gen. konzula iz Milana od 25. II 1931.

¹⁸ A. Toynbee, Survey of International Affairs 1931, London 1932, 5–6.

¹⁹ DASIP, KTO, VIII, It 12, I, 4996. Izveštaj gen. konzula iz Trsta od 26. V 1930.

U momentu kada je Rim odlučio da revidira trgovinsku politiku sa Jugoslavijom i smanji svoj deficit, a time ograniči jugoslovenski izvoz, kriza je bila strahovito zahvatila i Jugoslaviju, koja je zato nastojala da što više poveća svoj izvoz i smanji uvoz!

Agrarna kriza, strahoviti pad cena žitarica već je u jesen 1929. bio glavni privredni problem u Jugoslaviji. Vrednost jedne izvozne tone jugoslovenske robe brzo je padala od 5.500 dinara u 1927. godini na 3.300 (1930), 3.280 (1931), 2.960 (1932), na 2.120 u 1933. godini; ako je tona 1927. stajala sto dinara, 1933. stajala je samo 38,6 dinara; godine 1934. vrednost izvezene tone još je opala.²⁰ Tada je Bugarska 1933. godine izvezla agrarnih produkata za osminu više nego 1929. i dobila samo polovinu stare sume! Jugoslavija je od leta 1931. stabilizovala svoju monetu, upravo kada je sve krenulo nizbrdo! Vlada je demantovala da predstoji moratorij; u toj krizi vraćena je »ustavnost« kraljevskim ustavom i proglašene nove vlade od 25. IX 1931. govorio je samo o štednji, dok su pred šalterima ljudi podizali novac iz banaka. Za tri meseca 1930. bilo je 105 a 1931. više od 160 stečajeva. U Skupštini je saopšteno da je od 1925. do 1931. pšenica pala od 350—450 na 120—140, par volova od 6—18.000 na 500—3000 dinara.²¹ Predsednik ministarskog saveta Srškić saopštavao je da nezaposleni odlaze u svoja sela i ne izazivaju sudare u gradovima, ali da su sela pred propašću.²²

U martu 1931. saopštila je italijanska štampa da je jugoslovenski izvoz za Italiju 1927. bio: 613,7; 1928: 538,9; 1929: 637,8 a 1930. više od 707 miliona lira, znači sve više i više, dok Italija šalje za Jugoslaviju robe 1927: 310,2; 1928: 304,9; 1929. 267,3; 1930, za 262,5 miliona lira. Jugoslavija povećava svoj izvoz a smanjuje italijanski izvoz, te Italija spasava ekonomsku stabilizaciju Jugoslavije; beogradski režim prima italijanske pare a priprema rat. U momentu kada je jugoslovenski proizvođač prodavao svoju dobu sve jeftinije, zapretila je revizija ugovora koja bi smanjila i taj izvoz.

3. Revizija trgovinskih ugovora u Podunavlju u doba krize

Kada su na početku 1931. publikovane statistike italijanske trgovine 1930. godine, otkrilo se da je pasiva i dalje velika. Italijanska trgovina bila je kao što pokazuje tabela na str. 48 (u mil. lira):

Pasiva prema Nemačkoj bila je 628, Kanadi 514, Francuskoj 271, Mađarskoj 201, Rumuniji 339, Jugoslaviji 444 miliona lira. Vlada je odlučila da ukine klauzulu najvećeg povlašćenja i sklopi seriju novih trgovinskih ugovora kojima bi se regulisala kompenzacija. U januaru 1931. prema januaru 1930. italijanski izvoz je pao od 975,7 na 695,6, a uvoz od 1505,9 na 1028,6 miliona lira. Deficit je postao nepodnošljiv!

²⁰ Glasnik Zavoda za unapređenje sp. trgovine (Glasnik ZUSP), 10. IX 1934, 607. Glasnik ZUSP 21. VI 1935, 487.

²¹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kr. Jugoslavije, 1931—32, III, 135; IV, 25.

²² Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (PA), Jug-D, B. 3. Izveštaj iz Beograda od 8. XII 1932.

Zemlja	Uvoz iz	Izvoz za
Argentina	722,5	832,5
Austrija	412,4	389
Čehoslovačka	251,2	137,9
Francuska	1 504,5	1 234,1
Nemačka	2 180,7	1 553,5
Engleska	1 623,3	1 185,4
SSSR	553,6	102,6
Rumunija	499,8	161,9
Mađarska	303,7	103,1
Jugoslavija	705,7	262,5

Na poziv italijanskog Instituta za izvoz stigao je u Rim dr Juraj Tomičić, šef jugoslovenskog Zavoda za unapređenje spoljne trgovine. Dobio je u februaru 1931. italijansko objašnjenje da Rim traži kontingente, kompenzacije i reciprocitet.²³ U zagrebačkim *Novostima* Tomičić je pisao da treba intenzivirati uzajamne ekonomske odnose. Ali u tome času u Zagrebu su održane režimske demonstracije protiv ustaša, pa je naneta materijalna šteta i nekim italijanskim preduzećima u gradu. Novine su bile pune vesti o fašističkom teroru u Istri, a onda je nadbiskup A. Bauer uputio molitvu za spas Jugoslovena koji žive pod italijanskom vladavinom. Na to je italijanska štampa saopštila da Jugoslavija vrši ratne pripreme i da je pasivan italijanski bilans prema Jugoslaviji — rezultat šikana koje sprovodi beogradski režim. Italijanski poslanik u Beogradu protestovao je zbog Bauerove poslanice, ali su u Ljubljani nacionalisti u crkvu uneli zastave Trsta, Rijeke i Pule, zavijene u crno; ljubljanski nadbiskup Jeglič nije dobio italijansko odobrenje da poseti Goricu, pa je demonstrativno vratio sva dobijena italijanska odlikovanja. Morao se umešati Mussolinijev prijatelj i »glasnogovornik«, poznati novinar Virginio Gayda. On je 18—19. marta 1931. oštro napao jugoslovensku politiku. Beogradski režim bojkotira italijansku robu, a ipak prodaje ogromne količine svoje robe u Italiji; vreme je da Italija suzbije uvoz iz Jugoslavije. Istovremeno je i ugledni *Corriere della sera*, 17. marta 1931, saopštio da Jugoslavija sabotira postojeći trgovinski ugovor. Učešće Italije u jugoslovenskoj trgovini sve je manje od 1920. do 1930. godine, i to i u uvozu, i u izvozu:

God.	Učešće Italije u jug. uvozu	
	procenti	u mil. dolara
1920.	36,6	46,7
1925.	11,8	28,1
1930.	11,3	14,0

Tršćanska štampa, uvek veoma osetljiva na događaje u Jugoslaviji, pisala je da treba preispitati ekonomske odnose i kupovati drvo, žito i stoku

²³ DASIP, KTO, IX, It 23, 1477. Rakičev izveštaj iz Rima od 12. II 1931.

iz Austrije, Mađarske, SSSR-a a ne iz Jugoslavije. Sastanak »Confederazione generale fascista dell'industria italiana« u Rimu, 21. marta 1931, doneo je odluku da se situacija prema Jugoslaviji mora revidirati.

Zato je 21. marta trgovinsko odeljenje jugoslovenskog Ministarstva trgovine i industrije pitalo jugoslovenskog poslanika u Rimu koje su italijanske želje za izmenu trgovinskog ugovora. Istovremeno su jugoslovenski konzuli i komentatori na sve strane saopštavali da je Italija, zapravo oduvek bila pasivna u trgovini sa Jugoslavijom (u mil. dinara):

God.	Jug. izvoz	Jug. uvoz
1925.	2249	1644
1930.	1919	780

Međutim, godine 1925. iz Italije je uzeta cela polovina jugoslovenskog uvoza, a 1930. samo jedna desetina!

Rezolucija tri privredne konfederacije bila je jasna: revidirati odnose. Po jugoslovenskom mišljenju, akcija je potekla iz Rima, a pozadina kampanje su italijansko-francuski pregovori i zahtevi Rima protiv Francuske. Ali i konzuli su priznavali da je italijanski izvoz mali; što se tiče pasive, ona je stara stvar, koja nikada nikoga nije uznemiravala, a pojavljuje se i u italijanskoj trgovini sa drugim državama. Odnos izvoza prema uvozu Italije prema Jugoslaviji je 1 : 2,68, prema Mađarskoj 1 : 2,95, prema Rumuniji 1 : 3, prema SSSR-u čak 1 : 5,4. Pasiva je ogromna prema SAD, Kanadi, Indiji a o tome se ne piše jer izvoz tih država u Italiju ne predstavlja tako visok procenat kao što je to kod nas. Italija sada priprema preferencijalne ugovore sa Albanijom, Bugarskom, Turskom, Mađarskom, Rumunijom, Poljskom, a sprema se da otkáže ugovor sa Jugoslavijom. Italijanska vlada više ne razlikuje opravdane mere za ekonomsku odbranu zemlje od mera protiv Jugoslavije. »Građenje svake naše lađe smatra se kao zlonameran rad protiv italijanske mornarice, razvijanje sušačkog pristaništa kao sabotiranje Rijeke, zaključenje trgovinskog ugovora sa Španijom kao neprijateljska akcija protiv Italije.«²⁴ Kampanja protiv jugoslovenskog izvoza bila je očigledno delo političke prirode.

Sve italijanske ekonomske ustanove zahtevale su reviziju ugovora; držav-nog pritiska na privrednike nije ipak bilo. U maju je kampanja prestala, ali su zahtevani novi ugovori radi povećanja izvoza. Sada je italijanska štampa upozoravala da je Italija glavno tržište za jugoslovensku robu — za prva tri meseca 1931. jugoslovenski izvoz iznosio je:

Zemlja	Mil. dinara	ili %
Italija	320,5	27,6
Austrija	107,7	14,7
Nemačka	155,8	13,4
Čehoslovačka	107,9	9,3

²⁴ DASIP, KTO, IX, It 45, III, 2979. Izveštaj gen. konzula iz Milana od 27. III 1931.

Jugoslavija u Italiju izvozi građevinskog drveta 50,8%, krupne stoke 85,5%, svinjskog mesa 26,3%, živine 92,7%. Italija u Jugoslaviji prodaje samo polovinu od onoga što kupi, jer Jugoslavija kupuje u drugim zemljama:

Jug. uvoz	Mil. dinara	ili %
Nemačka	242,2	18,05
Cehoslovačka	229,9	17,1
Austrija	205,5	15,3
Italija	160,2	11,9

Italijanska štampa pokazivala je da je 1926—30. Italija izgubila 4,5 milijardi dinara, a da Jugoslavija robu kupuje — u Nemačkoj! Gayda je dokazivao da jeftina stoka iz Jugoslavije obara vrednost italijanskom stočnom fondu. Nota italijanskog poslanstva u Beogradu od jula 1931. napala je navodne nove jugoslovenske takse na italijansku robu.²⁵ Italijanska strana je pisala da se Jugoslavija okreće ka Nemačkoj, kako bi se oslobodila ekonomske zavisnosti od Italije, sa kojom je često u sukobu.

Jugoslovenski uvoz iz Nemačke bio je znatan od samoga početka, ne računajući materijal dobijen kao reparacije. Uvoz iz Nemačke bio je 1921: 4,2 a 1923. već 8,7 procenata ukupnog jugoslovenskog uvoza. Kada je zaoštrena jugoslovensko-italijanska situacija, otpočela je »nemačka igra« kralja Aleksandra. Knez Pavle je poslan u München da ispita nemačke prilike potkraj 1927; potkraj 1929. upućen je političar Anton Korošec u Nemačku da pregovara o eventualnoj nemačkoj akciji protiv Italije; beogradski režim pristajao je na anšlus Austrije, pod uslovom da dobije nemačku podršku protiv Mussolinija. Nemački poslanik Köster, koji je umro februara 1930, dobio je ogroman uticaj; u maju 1930. pojavili su se nemački ratni brodovi u poseti Splitu. Novi poslanik Ulrich von Hassel primljen je od kralja 3. juna 1930. i ubrzo postao prijatelj kralja Aleksandra. Nemačka štampa u proleće 1930. sa simpatijama je pisala o stvaranju jugoslovenske industrije i smatrala da je Jugoistok — nemačko tržište budućnosti.²⁶ Demokratska Nemačka tražila je prijateljstvo Francuske da bi dobila koncesije na račun Poljske i nije se činila opasnom; bilo je to doba evropskog smirenja, kada je, u martu 1931, Engleska čak predlagala da se likvidira jugoslovensko-italijanski antagonizam brisanjem jugoslovensko-francuskog i italijansko-albanskog pakta.²⁷ Ali u martu 1931. saopšteno je da su Berlin i Beč potpisali sporazum o carinskoj uniji; predstavnici evropskog status kvoa uglavnom su skočili da je to anšlus i rušenje evropskog poretka.

Nemački udarac neprijatno je iznenadio beogradski režim, ali je vlada sve događaje posmatrala kroz prizmu svojih odnosa sa Italijom, a ova je bila teško pogođena nemačkom akcijom.²⁸ Beogradska *Politika* je

²⁵ DASIP, KTO, IX, It 23, I, 6467. Izveštaj min. trgovine iz Beograda od 10. VII 1931.

²⁶ DASIP, KTO, XXIX, Ju 170, I, 5317. Izveštaj konzula iz Düsseldorfa od 1. V 1930.

²⁷ DASIP, LP, I-14, 125, 151. Izveštaj poslanika iz Londona od 20. III i odgovor Marinkovića iz Beograda od 1. IV 1931.

²⁸ DASIP, LP, III-8, 131. Marinkovićev izveštaj iz Beograda od 24. III 1931.

2. maja u uvodniku pitala »Potrebno je reći«: da li smo dužni da političku vernost Francuskoj tako skupo plaćamo — u Francuskoj je žito po 155, u siroti Jugoslaviji po 50 franaka, i opet nam se zamera ako potražimo tržište! Ali je ekonomista dr M. Stojadinović 11. aprila pisao da se ne sme zemlja okrenuti ka Berlinu: mi smo uz Antantu, ne uz Nemačku. Marinković je na sastanku Male Antante, u maju 1931. govorio Benešu da Francuska Jugoslaviju tretira kao koloniju. U toku aprila evropska štampa pisala je da se Beograd okreće ka Berlinu jer ima »privrednog razuma«.

Protiv nemačke akcije ustale su sve evropske sile; Čehoslovačka je spremila kontra-plan: preferencijalni blok Jugoslavije, Rumunije, Mađarske i Poljske sa industrijskim zemljama Francuskom, Nemačkom, Italijom, Austrijom, Čehoslovačkom.²⁹ Francuska je odredila zajam Jugoslaviji a u maju se Mala Antanta izjasnila protiv nemačkog plana; *Izvestija* su 8. maja pisale kako se vrši pritisak na Jugoslaviju da ne bude za Nemačku. Napustivši ideju izvesne podrške nemačkoj akciji, Marinković je pri pogledu na užasne italijanske političare nastojao da iskoristi nemačku akciju i sporazume se sa Italijom na ravnopravnoj bazi. Sporazum Beneš—Marinković izjasnio se za srednjoevropski carinski blok u saradnji sa Italijom; u Društvu naroda Marinković je oštro napao nemačku politiku, predlažući jugoslovensko-italijanski sporazum.³⁰ U Rimu je Grandi bio srećan što je slomljen nemački pokušaj; odmah je u martu 1931. odlučio da po Brocchi-predlogu o uzajamnom preferencijalu načini ekonomski blok sa Mađarskom, Austrijom ali i s Jugoslavijom. Mađarska vlada primila je predloge u tome smislu, svesna da Mussolini iskorištava nemačku akciju da ojača svoj uticaj.³¹ Novi italo-francuski pregovori, vođeni u senci još snažne francuske ekonomike, imali su Jugoslaviji obezbediti ravnopravne pregovore; u rimskom senatu je dr Giorgio Pitacco, 2. juna 1931, saopštio da nemačka akcija može doneti slom tršćanskoj luci i da treba stvoriti italijanski blok.

Protiv nemačke akcije Prag je morao raditi i na ekonomskom polju, da suzbije »kolebljivost Jugoslavije«. Jer u Beogradu se često govorilo da »Česi od nas prave koloniju«, da Prag prodaje cipele a neće da kupi pšenicu.³² Čehoslovačka je mnogo izvozila i teško uvozila, a zbog slovačkih agraraca odbijala je da kupuje žitarice iz savezničke Jugoslavije. Naravno, Jugoslavija je zato smanjivala svoj uvoz iz Čehoslovačke i povećavala uvoz iz Nemačke! Nemački izvoz za Srednju Evropu i Balkan bio je 1924. za 26,4% manji od češkog, a 1929. nemački je izvoz za gotovo 25% premašio češki! Jugoslovenska štampa saopštavala je da postepeno Nemci potiskuju Čeha u jugoslovenskom uvozu.³³ Jugoslovenski izvoz u Čehoslovačku bio je 1931: 872,4 a 1932: 336,9 mil.

²⁹ AMZV, Jug. Benešov izveštaj iz Praga od 9. IV 1931.

³⁰ AMZV, Jug. Benešov izveštaj iz Praga od 8. V 1931. OL, Kŭm, pol. 11/23, 2357. Izveštaj mađ. poslanika iz Beograda od 30. V 1931.

³¹ OL, Kŭm, pol. 23/7, 1381, 1627, 2186. Izveštaji mađ. poslanika iz Rima od 27. III, 5. VII 1931. i delegata iz Zeneve od 21. V 1931. OL, Kŭm, pol. 11/25, 2759. Izveštaj iz Rima od 26. VI 1931.

³² *Vreme*, 10. X, 11. X, 12. X, 13. X, 14. X 1923.

³³ *Bankarstvo*, april 1927, 136. *Politika* 21. IV 1931, 20. II 1933. *Vojvodina* (Vršac) 23. II 1930. *Glasnik ZUSP* 1. XII 1930, 21, 23; 15. IX 1932, 5, 6. 1. X 1933, 592.

dinara, pa je i uvoz pao od 743,6 na 402,5 miliona (i pored neobične razlike u jugoslovenskim i češkim statistikama). Pro-češki raspoložena *Politika* pisala je o »neprijatnoj stvarnosti« i saopštavala da je 1922—33. jugoslovenski uvoz 15,7 a izvoz svega 8,6 milijardi dinara! Stalno je Jugoslavija imala negativan saldo (1922: 976; 1923: 909 miliona; 1920—37 ukupno 8 milijardi). Ali je pasiva od 1928: 800 pala 1931. na 90 i 1932. na samo 44 miliona, jer se ograničio uvoz. Pro-češki list *Pravda* saopštio je da je za dvanaest godina, 1920—31, jugoslovenska pasiva prema Čehoslovačkoj osam milijardi a prema Italiji postoji aktiva od 6,6 milijardi; to znači da se na svakom građaninu godišnje gubi u korist Praga 48 dinara, a prema Rimu se dobija po 40 dinara.³⁴ Zato su jugoslovensko-češki pregovori u februaru—martu imali neobično veliki značaj.

Čehoslovačka je 1925—31. uvozila žitarice, oko 30.000 vagona, od čega samo četvrtinu iz Jugoslavije i Rumunije; Prag je kupovao pšenicu, kukuruz, svinje, gvozdenu rudu, slaninu, vino itd. Jugoslovenska delegacija na pregovorima u februaru 1931. zahtevala je preferencijale na žitarice po 30 dinara na centu, pa bi odobreni kontingent doneo 20,5 miliona kruna; traženo je 7000 vagona pšenice, 8500 vagona kukuruza, 3000 grla krupne stoke, 4000 sitne itd., uz određeni preferencijal, ali je Prag odbijao većinu zahteva. Beograd je upozorio da »čehoslovački predlozi ne zadovoljavaju nikako« — treba ublažiti disparitet trgovine. »Upozorite naročito na tešku našu situaciju u krizi privrednoj, koja pritiskuje jednu čisto agrarnu zemlju kakva je naša.«³⁵ Ministri J. Demetrović i K. Kumanudi ustajali su protiv pasive upravo onako kao što je prema Jugoslaviji činio Mussolini.

Beneš je davao koncesije ali od delegata A. Kramera odmah zatražio i protivkoncesije; on je 27. februara objasnio da su jugoslovenski zahtevi »nemogućici«. »On je mišljenja da se ugovor ne može postići na tom osnovu i da ćemo se morati razići. To bi bio veliki udar našoj zajedničkoj politici koja bi se u očima Evrope kompromitovala. Neuspeh pregovora imaće na ovaj način i političke rezultate koji bi našim zajedničkim željama bili protivni. Ako bi se situacija razvila u tom pravcu, on bi žalio, ali voli da se raščiste stvari i da se utvrdi da li među nama može biti zajedničke ekonomske politike ili ne. Ako ne može biti, nema onda svoga osnova ni izgradnja ekonomske Male Antante i svaki od nas prema sopstvenim interesima moraće se orijentisati ubuduće.« Kramer je zahtevao veće kontingente nego što je Jugoslavija uopšte mogla da izveze. U toku daljih pregovora Prag je počeo da popušta, jer se čulo da Austrija otkazuje svoj ugovor sa Jugoslavijom i da eventualno otpadaju austrijske povlastice za jugoslovenski izvoz ali i jugoslovenske povlastice za austrijski izvoz (kojima se Prag koristio po klauzuli o najvećem povlašćenju). Sporazum je postignut 19. marta; jugoslovenska roba dobila je tajni preferencijal na kontingente (češki ustupci: 33,2 mil. dinara, jugoslovenski ustupci češkoj robi: 8 mil. dinara). Posle nemačko-austrijske akcije Prag je morao da zaista intenzivira tu razmenu. Na sednici češko-jugoslovenske Trgovinske komore u

³⁴ Privredni bilten, 3. III 1938. *Pravda*, 18. VII 1932. *Politika*, 24. IX 1936.

³⁵ DASIP, KTO, XXIV, Čeh 20, III, 3370. Izveštaj J. Demetrovića i K. Kumanudija iz Beograda od 20. II 1931.

Pragu, 4. maja 1931, doneta je odluka praških privrednika »da se donekle paralizuje nemački upliv«. U jesen 1931. Prag je zaista kupovao pšenicu. Po češkim statistikama trgovina je bila ovakva (mil. dinara):

God.	Češki uvoz	Češki izvoz
1929.	425,9	1 328,9
1930.	556,1	1 224,6
1931.	743,6	879,4

Po jugoslovenskoj statistici, 1932. donela je aktivnu od 44,4 miliona, a po češkoj — pasivnu od 26 miliona dinara; ali je bilans uravnotežen.

Italija je za to vreme nastojala da ostvari svoje ekonomsko zbliženje sa Austrijom i Mađarskom, koje je strahovito pogodila ekonomska kriza. Cena mađarske pšenice pala je u toku 1930. za polovinu! Mađarska je morala povećavati svoj izvoz za Italiju i on se zaista 1929—30. povećao od 71,5 na 116,4 miliona penga, od 6,9 na 12,8%. U martu 1931. Mađarska je pregovarala sa Austrijom i Italijom, a ugovori sa Nemačkom i Čehoslovačkom bili su stornirani; ugrožena su bila tržišta Praga, Berlina i Beča, pa su sve nade bile usmerene ka Rimu. Otkaz mađarsko-češkog ugovora, u januaru 1931, doveo je do pravog carinskog rata između ionako neprijateljske Mađarske i Čehoslovačke; mađarski izvoz u Prag, koji je uvek iznosio oko 22—24%, naglo je opao, pa je Mađarska nastojala da dobije preferencijalne carine za izvoz u Austriju i Italiju, s time da Italija pomogne u plasiranju austrijskih proizvoda. U aprilu 1931. Rim je počeo sa pregovorima o trojnom bloku.³⁶ Italijanski aranžmani od maja 1931. odredili su kontingente i preferencijale za trgovinu sa Mađarskom i Austrijom; računalo se da će Italija moći da apsorbuje mađarsku robu. Francuska je, međutim, želela da dođe do poveziivanja Beča i Budimpešte sa Pragom, pa je vršila pritisak na Beneša da pristane na koncesije; u Beču je Francuska zahtevala da Austrija zaključi preferencijalne ugovore sa susedima, što je Beneš odbijao; zaplašena ekonomskim slomom, bečka vlada je opet tražila zajam u Parizu, i istovremeno nastojala da uravnoteži pasivni trgovinski bilans; sprovođenje Brocchi-plana najzad je usvojila i Francuska, kako bi se spasila Austrija. Paralelno sa ovim trojnim pregovorima, Italija je u februaru a zatim otvorenije 22. juna 1931. zatražila da se promeni italo-jugoslovenski ugovor kako bi se uklonio deficit. Jugoslovenska vlada je notom od 16. jula odgovorila da je spremna na pregovore. Sada su privrednici iz cele zemlje zahtevali da im vlada obezbedi veći izvoz svih mogućih proizvoda! U septembru 1931. su u Rimu počeli pregovori. Razgovori su tekli u »veoma prijateljskom tonu«. ³⁷ Italijanski predstavnici najavili su

³⁶ OL, Kŭm, pol. 23/7, res. pol. 53. Zapisnik iz Budimpešte od 28. IV 1931. DASIP, KTO, III, Aus 45, III, 7285. Izveštaj poslanika G. Andelinovića iz Beča od 27. VII 1931. Isto VII, Aus 214, 6108. Izveštaj Andelinovića iz Beča od 1. VII 1931. OL, Kŭm, pol. 11/11, 2565. Izveštaj mađ. poslanika iz Beča od 12. VI 1931; OL, Kŭm, pol. 11/7, 4792. Izveštaj iz Beča od 3. IX 1931. OL, Kŭm, pol. 11/7, 1514. Izveštaj mađ. poslanika iz Praga od 10. IV 1931.

³⁷ DASIP, KTO, IX, It 23, III, 9316, 9317. Rakićevi izveštaji iz Rima od 30. IX, 6. X 1931.

dizanje uvozne carine na stoku i neke stočne proizvode; nije se radilo toliko o smanjenju italijanskog deficita nego o odbrambenim carinama, na koje je tražen jugoslovenski pristanak. Zakazani su novi pregovori za januar 1932. godine.

U novembru 1931. Nacionalni savet korporacija (najviši ekonomski organ i vrhovna instanca raznih korporacija) zatražio je zaštitu nacionalne privrede i povećanje italijanskog izvoza; diskutovalo se o tome da treba preći sa sistema klauzula najvećeg povlašćenja na sistem balansirane razmene, uz kontingentiranje na kompenzacionoj bazi, sa uzajamnim preferencijalima. Većina je pre svega zahtevala da se izravnaju uvoz i izvoz sa svakom zemljom, kao i da se zaštiti domaća proizvodnja većim carinama.³⁸ Tada je na italo-jugoslovenskim pregovorima rešeno da se tarifni delovi ugovora promene i ugovor se otkáže maja 1932. Istovremeno je u Beogradu, 28. XI 1931, formiran Stalni savetodavni odbor za trgovinu sa inostranstvom, koji bi vodio novu carinsku politiku i ugovore. Jugoslavija očigledno nije bila uvučena u sistem Brocchi, jer je italijanskoj privredi još odgovarao dotadašnji bilateralni način poslovanja, na kome je insistirala i Jugoslavija.³⁹

Italija je istovremeno posvetila najveću pažnju ugovorima sa SSSR-om, Bugarskom, Rumunijom. Sovjetski uvoz je od 1. X 1929. do 1. VII 1930. iznosio 33 mil. rubalja ili 333 mil. lira, dok je italijanski izvoz iznosio 8,2 mil. rubalja ili 80 mil. lira; skok prema ranijoj godini bio je znatan. Osobito je Italija kupovala uz naftu i drvo. Jugoslovenska jeloovina 4. klase bila je septembra 1930. po 220 lira za kubik, ruska po 220—225, a u februaru 1931. bila je jugoslovenska po 120, ruska po 100 lira. Cene sirovina su padale.⁴⁰ U aprilu 1931. sklopljen je sovjetsko-italijanski trgovinski sporazum, koji je predviđao izvoz italijanske industrijske opreme; u Trstu su građeni parobrodi za SSSR.

Italija je istovremeno intenzivirala trgovinu sa Rumunijom i 25. II 1930. sklopila trgovinski ugovor; godine 1931. porastao je uvoz iz Rumunije, pre svega, goveda, salame, pekmeza, pa su povedeni pregovori da se izravnaju visine uvoza i izvoza. Italo-bugarski ugovor od 20. maja 1931. ipak nije uspeo izravnati bilans, jer je Bugarska nastojala da što više robe plasira u Italiji. U doba krize trgovina je opadala (u mil. lira):

God.	Ital. uvoz	Ital. izvoz
1925.	95,7	156,9
1926.	61,1	131,4
1927.	46,3	104,5
1928.	68,9	101,8
1929.	52,7	76,9
1930.	48,7	60,9

³⁸ DASIP, KTO, IX, It 45, VIII, 11144. Izveštaj gen. konzula iz Milana od 19. XI 1931.

³⁹ OL, Küm, pol. 23/7, 195. Izveštaj mađ. poslanika iz Rima od 20. I 1932.

⁴⁰ DASIP, KTO, IX, It 45, I, 1568. Izveštaj gen. konzula iz Genove od 16. II 1931.

Bugarska je činila sve da što više svojih produkata izveze na italijansko tržište. Po bugarskim statistikama trgovina je bila (u mil. leva):

God.	Bugarski uvoz	%	Bugarski izvoz	%
1928.	1070,4	15,2	685,8	11,0
1929.	887,5	10,6	670,3	10,4
1930.	623,3	13,5	514,1	8,3
1931.	637,5	13,6	344,2	5,8
jan.—juni				
1932.	333,6	18,1	249,9	14,8

Ovdje je italijanski saldo bio aktivan; od ukupnog bugarskog izvoza u Italiju je išlo gotovo 15%, dok je uvoz iz Italije sačinjavao više od 18% bugarskog uvoza.

4. Kriza Podunavlja 1932. godine i pokušaji integracije

Mađarska je potkraj 1931. godine doživjela pravu ekonomsku katastrofu. Banke su bile zatvorene, proglašen je moratorijum.⁴¹ Režim je morao da povede politiku sporazuma sa svima susedima, pa je poslušao francuske savete da se sklopi aranžman sa Pragom. Potkraj 1931. Beneš je predlagao formiranje carinskog saveza Prag—Beč—Budimpešta; to bi bilo nešto kao »mala Austrougarska« pod češkom komandom, a sa blagoslovom Francuske koja se bojala anšlusa. On je 12. XII 1931. primio mađarskog delegata i predlagao carinsku uniju triju država, uz političko primirje, a uz zadržavanje Male Antante. Isti mađarski delegat je na pregovorima u Beogradu, u januaru 1932, nudio ekonomsku saradnju Prag—Budimpešta—Beč koja bi se proširila na Jugoslaviju i Rumuniju. U januaru 1932. posetio je bivši mađarski predsednik vlade Bethlen Rim. Francuska je smatrala da se radi o svečanom mirenju Mađarske sa susedima a na bazi novih francusko-mađarskih odnosa i francusko-italijanskog sporazuma protiv Nemačke; zapravo je Bethlen u Rimu zahtevao italo-austro-mađarski sporazum, carinski savez, pa je Mussolini pristao da se Brocchi-plan brzo sprovede. Ugovor je potpisan 20. II 1932, ali nije sproveden.⁴²

Kriza Evrope a posebno Podunavlja bila je na vrhuncu. Svako je ograničavao uvoz, sprovodio devizne kontrole, kontingentiranje, dizao carine, plaćao kliringom, što nije moglo da ublaži krizu nego je često još pojačavalo. Po anglo-francuskim predlozima od januara—marta 1932. podunavske države Austrija, Mađarska, Čehoslovačka, Rumunija i Jugo-

⁴¹ Berend-Ránki, Magyarország a fascista Németország »élettérben« 1933—1939. Budapest 1960, 46.

⁴² OL, Kúm, pol. 16/7, 39. Izveštaj mađ. poslanika iz Beograda od 15. I 1932. AMZV, Mađarska, izveštaji čeh. poslanika iz Budimpešte od 16. I, 16. II 1932, č. 7, 12. OL, Kúm, pol. 11, 12. Izveštaj mađ. poslanika iz Praga od 28. XII 1931.

slavija sklopile bi uzajamne preferencijalne ugovore. Predlog francuskog predsednika vlade Andréa Tardieua predviđao je sporazume pet malih država, što je u Rimu odbijano: Mussolini je spremao svoj blok i nije dopuštao da se formira povećani francuski blok. Marinković je tada poručivao Tardieuu da Jugoslavija nema deviza, izvoz je propao, ako se mora otplaćivati dug, platiće ga u volovima.⁴³ Italija i Nemačka su na londonskoj konferenciji odbile Tardieuv plan. Jugoslovenski stručnjaci su tada sračunali da pet podunavskih država izvozi robe za 17 milijardi dinara, od čega za Nemačku ide 10, za Francusku 2 milijarde. Sa druge strane, od jugoslovenskog izvoza Francuska je uzimala 4, Nemačka 12, Italija 25 procenata. Što se tiče visine jugoslovenske spoljne trgovine, njen je indeks pao od 100 u 1929. na 61,8 u 1931. i na 38,1 u 1932. godini.

Italija je u januaru 1932. uvela nova devizna ograničenja; dolar je bio na oko 20 lira. Uvoz se 1930—31. smanjio za 4,2 a izvoz za 1,8 milijardi, pa je pasiva pala od 4,3 na samo 1,6 milijardi.

Jugoslovenska vlada je 30. januara 1932. sazvala konferenciju predstavnika ministarstava finansija, trgovine, poljoprivrede, saobraćaja pa su u februaru 1932. pripremljene instrukcije delegatima koji su polazili u Rim na pregovore. Tada je italijanska štampa saopštila da je u januaru 1931. deficit iznosio 333 a u januaru 1932. samo 206 miliona lira. Vlada je donosila carinske mere protiv klauzula svih trgovinskih ugovora, uz opšte proteste stranih predstavnika. U tom duhu povedeni su u martu 1932. i jugoslovensko-italijanski pregovori. Po italijanskim predlozima, veoma bi se povećale uvozne tarife za stoku i stočne proizvode, s tim da bi se onda ukidale uvozne zabrane. Jugoslovenski delegat Milivoj Pilja je 23. marta obećao italijanskim firmama mogućnost učešća u jugoslovenskim državnim nabavkama i olakšice za uvoz italijanskih fabrikata. Jugoslovenski ustupci bili su znatni i bez predsedana. Ministarstvo finansija je 2. aprila obećalo favorizovanje italijanskog izvoza, kako bi se održao jugoslovenski izvoz. Ministarstvo šuma i ruda smatralo je da Italija uzima 43% jugoslovenskog izvoza drveta. Ali na početku aprila 1932. italijanski predstavnici su saopštili da žele ekonomsko zbliženje Italije, Jugoslavije, Austrije i Mađarske i da nude tajne koncesije. Pregovori su došli u krizu. Poslanik Rakić i delegat Pilja dobili su 15. aprila novu ponudu: Italija pristaje na ustupke radi što tešnje ekonomske saradnje sa Jugoslavijom, Austrijom, Mađarskom. To je očigledno bilo usmereno na konačno potapanje francuskog plana.

Dopunski sporazum potpisan je 25. aprila 1932: povećani su carinski stavovi na uvoz jugoslovenske stoke, živine, mesa; mere su imale da zaštite već ionako niske cene domaćih italijanskih proizvođača. Ali nije uspelo da se Jugoslavija uvuče u planirani Brocchi-blok, iako je novi Stalni ekonomski odbor imao da radi na tome. Marinković je prišao novim italijanskim idejama o ekonomskoj saradnji izbegavajući da uđe u multilateralne aranžmane.

To što su Italija i Nemačka potopile Tardieuv plan pokazivalo je da će one pokušati sopstvenu akciju na ovom terenu. Italija je to nastojala sporazumom sa Jugoslavijom i podsticanjem austro-mađarskog spora-

⁴³ DASIP, LP, II-4 203. Marinkovićev izveštaj iz Beograda od 1. IV 1932.

zuma; nemački ekonomski uticaj bio je zaplašio Beneša, pogotovu što situacija u samoj Nemačkoj nije bila jasna. *Jutarnji list* je 3. juna 1932. u uvodniku prikazao »Obnovu stare Nemačke«, a kralj Aleksandar je inkognito posetio München, uznemiren nemačkim oružanjem; knez Pavle je posetio Bavarsku i uverio se da Nemačka neće nastupati politički na Balkanu. Uvek optimistični Beneš rezignirano je gledao kako se razbija francusko-nemačka saradnja i plašio se rata i »boljševizma«. ⁴⁴ Kriza i nezaposlenost u Nemačkoj privlačile su opštu pažnju. ⁴⁵

Beograd je bio uznemiren potpisivanjem nemačko-bugarskog trgovinskog ugovora 1932. godine. »U ekonomskom pogledu, Bugarska je prema Nemačkoj otprilike u istom položaju u kome je Jugoslavija prema Italiji« — Nemačka apsorbuje trećinu bugarskog izvoza. Godine 1931. od 5,9 milijardi leva izvoza, za Nemačku je otišlo 1,750, dok je od 4,6 mrđ. uvoza iz Nemačke stiglo 1,1 milijardi leva. ⁴⁶

Ako je Nemačka u krizi ipak uzimala deo balkanskih agrarnih produkata, Francuska (sve do 1932. jedva pogođena krizom) je malo marila za otkup balkanskih produkata. Godine 1923. izvoz u Francusku iznosio je 4,5 a uvoz iz Francuske 4% jugoslovenskog uvoza. ⁴⁷ Francuska je 1923—31. uzimala samo 4 procenta jugoslovenskog izvoza a 1932—36. manje od 2 procenta. Izvoz za Francusku iznosio je 1929: 316 a 1934. jedva 50 miliona dinara! Trgovinski ugovor od januara 1929. nije doneo promene, jer je Francuska imala sirovine iz kolonija, a jugoslovensko učešće u francuskoj trgovini bilo je beznačajno (u procentima):

God.	Francuski uvoz	Francuski izvoz
1930.	0,30	0,25
1931.	0,29	0,32
1932.	0,19	0,30

Francuska je 1932. uzela 2,6% jugoslovenskog izvoza, a prodala 4,5% jugoslovenskog uvoza. Poseta kralja Aleksandra Parizu, u decembru 1931, imala je doneti zajam; 7. novembra 1931. potpisan je i preferencijalni ugovor za veći jugoslovenski izvoz žitarica. ⁴⁸ Godine 1932. ugovor sa Francuskom odložio je plaćanje jugoslovenskih zajmova. Ali je jugoslovenski izvoz od 1925—32. pao od 180 na 82 miliona. Jer sada je i Francuska bila zahvaćena krizom. Jedan ekspres Pariz—Rim imao je 1932. jednog jedinog turistu; na Rivijeri su zatvarane i rasprodavane

⁴⁴ OL, Křm, pol. 11/25, 2500, 2541. Izveštaji mađ. poslanika Masirevicha iz Praga od 29. X, 5. XII 1932.

⁴⁵ Christopher Isherwood, Mr. Norris Changes Trains, London (1935) 1965, 90. Isherwood, Goodbye to Berlin, London 1966, 303.

⁴⁶ DASIP, KTO, VII, 220 Bug, 4956, 6466. Izveštaji poslanika A. Vukčevića iz Sofije od 26. V, 30. VI 1932.

⁴⁷ *Bankarstvo*, mart 1925, 114; *Bankarstvo*, oktobar 1928, 453. *Priredni bilten*, 15. II 1938. *Glasnik ZUSP* 12. VII 1935, 545.

⁴⁸ DASIP, KTO, VII, 214 Fr VII, 4454. Izveštaj min. trgovine iz Beograda od 18. V 1932.

vile; najpoznatiji »nacionalni« pesnik Paul Valéry uporedio je Francusku sa flotom koja doživljava propast među hridinama, a pisac H. de Monthérlant je smatrao da se u krizi svi produkti proizvode na loš, erzac-način. Francuska je prestajala sa radom.⁴⁹

Čak je i jugoslovenski poslanik u Parizu napao francusku vladu što ne kupuje jugoslovensku robu.⁵⁰ Za sedam meseci 1932. kupila je Francuska robe za 36,0 a 1933. za 27,4 miliona franaka! Situacija je bila sve gora (u mil. franaka):

	1932.	1933.
Francuski uvoz	56,9	50,0
Francuski izvoz	59,7	34,5

Učešće Francuske u jugoslovenskom izvozu iznosilo je 1928—31: 4; 1932—36. samo 1,95 procenata.

Nova francuska akcija za rešavanje podunavske krize dovela je do velike konferencije u Strezi, u septembru 1932. godine.

Jugoslovenski stručnjaci izračunali su da je udeo pet podunavskih država u svetskoj trgovini opao; opala je i njihova međusobna trgovina u periodu 1928—31. od 970 na 536 miliona dinara ali i od 35,5 na 28,5%. Pet država nisu same mogle da reše svoje probleme. Agrarni blok je u Strezi zahtevao da razvijene države otkupe žito po preferencijalnim tarifama, a Italija i Francuska nisu, naravno, saradivale.⁵¹

Posebna italijanska politika naročito je naglašena od leta 1932, kada se u Rimu odigrala velika promena. Napuštena je »pacifistička epizoda«. ⁵² Mussolini je opet govorio o ratu i piscu A. Huxleyu se činio smešnim kao Napoleon iz Tolstojeva romana.⁵³

Jugoslovensko-italijanska trgovina je vidno opadala (u mil. dinara):

God.	Jug. izvoz.	Jug. uvoz	Pozit. saldo
1929.	1971,2	823,1	1148,0
1930.	1919,3	782,8	1136,5
1931.	1198,6	493,9	704,6
1932.	705,0	361,9	343,0

To znači da je izvoz 1932. prema 1929. opao za 64%, dok je uvoz pao za 56%. Plovidba italijanskih brodova, troškovi za osiguranje, dobit italijanskih firmi itd. ipak su smanjivali italijanske gubitke. Italijanski

⁴⁹ *Duc de Brissac*, En d'autres temps, Paris, 1972, 343. W. Somerset Maugham, *The Razors Edge*, London (1944) 1964, 122. Paul Valéry, *Variété*, III, Paris 1936, 197, 204, 223. *Henry de Monthérlant*, Les Célibataires, Paris (1934) 1954, 162. *Denis de Rougemont*, *Journal d'une époque (1926—1946)*, Paris 1958, 156, 203, 215.

⁵⁰ *Vreme*, 15. I 1933. *Vreme*, 14. I 1936.

⁵¹ DASIP, KTO, VI, 216, 13339. Izveštaj delegata M. Todorovića iz Streze od 10. IX 1932. *Documenta diplomatiques français*, (=DDF), I serie, vol. 1, Paris 1960, 384.

⁵² *Obzor*, 6. VIII 1932.

⁵³ *Letters of Aldous Huxley*, ed. G. Smith, London 1969, 363.

su brodovi 1933. iz naših luka izvezli 60% izvoza i dopremili 20% (od robe transportovane morem).

Italijansko poslanstvo u Beogradu je 11. avgusta 1932. zatražilo da se sazove zajednički ekonomski komitet, formiran u aprilu; nove note zahtevale su ograničenja jugoslovenskog izvoza.⁵⁴ Jugoslovensko ministarstvo finansija je sada izlazilo u susret raznim italijanskim zahtevima; ali sporovi nisu bili rešeni, a beogradska Narodna banka je teško davala devize.

Italijanski memorandum od 29. avgusta upućen vladi u Beogradu zahtevao je ravnotežu plaćanja; jugoslovenski odgovor od 9. septembra i italijanski predlozi zatražili su nove pregovore o platnom sistemu. Delegati M. Čingrija—M. Pilja stigli su u Rim i u oktobru povelu pregovore, lepo primljeni. U prijateljskoj atmosferi sklopljen je aranžman o plaćanju 22. X 1932. koji je predviđao kliring i postepena plaćanja, uz novo računanje dinara koji je padao. Poverljivi dodatni protokol davao je velike ustupke Rimu. Italijansko tržište je sačuvano i u jugoslovenskom izvozu Italija je ostala na prvom mjestu, apsorbujući četvrtinu ukupnog izvoza. Međutim, u apsolutnim ciframa izvoz je znatno pao, a to je dovelo do novog sloma cena u Jugoslaviji.⁵⁵

Italijanske prohibitivne carine smanjile su izvoz jugoslovenske stoke 1932. godine, kako bi se zaštitili italijanski proizvođači. Međutim, italijanski uvoz stoke pokrивao je potrošnju za samo oko desetinu: godine 1928. zaklano je 2,1 mil. teladi, 6,8 mil. ovaca, koza, 0,8 mil. goveda i 2,4 mil. svinja, dok je uvezeno 100.000 teladi, 880.000 goveda, 100.000 svinja. Italijanske mere su 1932. opteretile uvoznu stoku visokim prohibitivnim carinama po vrednosti, pa je 1929. vđ plaćan 5,9 a 1933: 108 procenata! Izvoz žive stoke u Italiju u milionima dinara bio je 1929: 231,5; 1931: 206,4 a 1932. 62,6 miliona dinara! Za šest meseci 1933. suma je dostigla 31,6 mil. dinara. Italijanski uvoz goveda se kretao ovako:

God.	Svega grla	Iz Jugoslavije	%	Iz Mađarske	%
1931.	175 852	79 192	44,9	44 747	25,4
1932.	81 467	29 753	36,4	37 779	46,3
jan.—juni					
1933.	56 972	20 051	35,1	31 277	54,9

Jugoslovenski izvoz u Italiju pretvarao se sve više u izvoz drveta i stoke: 1929. ovi proizvodi sačinjavali su 70%, a na početku 1933. gotovo 85% ukupne robe. Italijanska kriza, prohibicione mere i akcija na uvozu iz Brocchi-zemalja smanjivala je uvoz iz Jugoslavije.

Ekonomska kriza i vladine mere isprva su bile znatno smanjile i italijanski uvoz iz Mađarske! Ali je 1. IX 1932. sklopljen italo-mađarski trgovinski ugovor pa se u Milanu 13. II 1933. pojavilo 447 grla ma-

⁵⁴ DASIP, KTO, XIII, It 296, I, 8299. Izveštaj gen. konzula iz Trsta od 30. IX 1932.

⁵⁵ Glasnik ZUSP, 15. XI 1933, 660.

garske i 228 grla jugoslovenske stoke.⁵⁶ Uz to 5. XI 1932, stupio je na snagu austro-italijanski ugovor o uzajamnom preferencijalu eksporta, sličan austro-mađarskom i italo-mađarskom.⁵⁷ Mussolini je sada nastojao da se sklopi austro-mađarski aranžman, jer Beč više nije pristajao na negativan saldo. Austrija je od 1919-32. silno povećala svoju agrarnu proizvodnju i od leta 1932. odbijala je da uvozi mađarske proizvode. Sporo su tekli novi austro-mađarski pregovori, shvaćeni u Jugoslaviji kao uvod u novi Mussolinijev političko-ekonomski blok. Godine 1931. Mađarska je izvezla robe za 171 milion penga, a kupila austrijske robe za samo 70 miliona. Poseta kancelara E. Dollfussa Mađarskoj, u novembru 1932, donela je preokret: odnosi su obnovljeni po razmeri 1 : 1,5 u okviru trojnog bloka. Bilo je to vreme opšteg sloma trgovine: jugoslovensko-mađarska trgovina je propadala (u mil. dinara):

God.	Jug. izvoz	%	Jug. uvoz	%
1929.	538,4	6,8	490,3	6,4
1932.	125,4	4,1	141,8	4,9
1933.	118,5	3,5	113,2	3,9

Potkraj 1932. godine Mussolini je (u senci sve opasnijih promena u Nemačkoj) ponudio sklapanje bloka četiriju velikih zapadnih država, koje bi izvršile reviziju granica u Evropi; računao je na ustanak i kaos u Jugoslaviji. Na dan praznika desetogodišnjice fašizma, Mussolini je na Via dell'Impero pozdravio i zastavu Dalmacije. U novembru je Italija opet predlagala veliko menjanje evropskih granica, kao lek protiv rata i krize; promene bi se izvele pre svega »na Jadranu i na Dunavu«, u korist Italije i Mađarske. Posle upada ustaških komandosa iz Zadra, septembra 1932. (tzv. »Velebitski ustanak«), Italija je nezvanično zahtevala teritorijalne ustupke od Jugoslavije; nastale su demonstracije u Italiji i Jugoslaviji; na Piazza Venezia 13. decembra 1932. Mussolini je obećao da će kazniti »varvare preko Jadrana«. To sve nisu bile glasine: o tome su u Rimu i Beogradu govorili svi strani diplomati.⁵⁸ Mussolini je francuskom ambasadoru na početku 1933. godine saopštio da se Jugoslavija raspada i zato ugrožava mir; možda Rim zahteva da se Pariz dezinteresuje za istočnu obalu Jadrana? U februaru 1933. italijanska diplomatija je u Parizu i Beogradu saopštila da se Jugoslavija raspada ali da ipak priprema agresiju na Italiju.⁵⁹ Gayda je u brošuri dokazivao da Jugoslavija priprema rat i da se treba braniti.

⁵⁶ KTO, XVII, 295 Mađ, I, 1350. Izveštaj iz Budimpešte od 17. II 1933.

⁵⁷ DASIP, KTO, VII, Aus 220, 10161. Izveštaj ot. poslova Tomasea iz Beča od 5. XI 1932.

⁵⁸ AMZV, Jug. č. 169. Izveštaj Beneša iz Praga od 24. XI, 25. XI, 1932. DDF, I-2, 726. OL, Kúm, pol. 23/7, 2937. Izveštaj mađ. poslanika iz Rima od 15. XII 1932. AMZV, Italija. Izveštaj iz Rima od 5. I 1933, č. 2. OL, Kúm, pol. 11, 419, 567. Izveštaj mađ. poslanika iz Rima od 7. I, 23. II 1933.

⁵⁹ OL, Kúm, pol. 11, 488. Izveštaj mađarskog poslanika iz Pariza od 17. II 1933. DASIP, LO, I-2, 167. Izveštaj min. spoljnih poslova B. Jevtića iz Beograda od 21. II 1933. AMZV, Beograd, 24. II 1933, č. 52.

Tada je Italija tražila da se Hrvatska pretvori u tampon-državu, uz pristanak i Beograda i Pariza.⁶⁰ U toku marta se na celoj italo-jugoslovenskoj granici govorilo o ratu; tada je češki ministar spoljnih poslova Beneš uveravao engleskog premijera R. Macdonalda da Italija priprema napad na Jugoslaviju.

Ipak nije došlo do italo-jugoslovenskog rata; sklopljen je pakt četiriju zapadnih sila, kojim je zapravo Francuska htela da se zbliži sa Italijom protiv Hitlera (umesto da se u njemu sporazumeju Mussolini i Hitler). Nemački juriš na Austriju, najslabiju kariku oko Nemačke, naterao je Rim da se sporazume sa Parizom pa i sa Beogradom!

5. Mussolinijeva borba za autarhiju i ograničenja jugoslovenskoj robi

Mussolinijeve mere za uspostavljanje spoljnotrgovinskog bilansa postale su veoma radikalne. Trebalo je po svaku cenu likvidirati pasivu. Ona je godine 1921. iznosila 8,6, 1929. pala je na 6,4 a 1931—33. iznosila je 1,4 mrđ. lira. Tako je pasiva 1931—33. iznosila po 1,4 mrđ. lira godišnje:

	1931.	1932.	1933.
Uvoz	11,6	8,2	7,4
Izvoz	10,2	6,8	5,9

U toku 1933. razne mere imale su doneti realno poboljšanje bilansa. Nastala je fašistička »bitka za izvoz«; ali u leto 1933. bilans je opet bio loš. Deficit je 1. X 1932. bio 1332,7 a 1. X 1933. 1058,7 miliona. Trgovina je bila ovakva (u milionima lira) prvih šest meseci godine:

	Italijanski uvoz			Italijanski izvoz		
	1929.	1932.	1933.	1929.	1932.	1933.
Nemačka	2675	1160	1087	1777	779	728
Engleska	2040	739	725	1460	738	682
Francuska	2045	485	410	1303	517	458
Jugoslavija	638	241	189	267	111	124

Provincija Bari je 1932. prodala robe za Jugoslaviju u vrednosti od 546.000 lira a kupila robe za 9,628.000 lira.⁶¹

⁶⁰ P. Aloisi, Journal, Paris 1960, 60, 61. Up. Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Buenos Aires 1961, 251.

⁶¹ DASIP, KTO, XIV, 228 It, opšte. Izveštaj konzulata iz Barija od 13. XI 1933.

Ali trgovina sa Jugoslavijom nije davala ton italijanskoj trgovini (u mil. lira):

	1931.	1932.	1933.
Ukupni italijanski uvoz	11 643,0	8 248,5	7 412,7
iz Jugoslavije	409,9	241,1	188,8
Ukupni italijanski izvoz	10 109,5	6 811,9	5 979,6
u Jugoslaviju	108,9	110,7	124,4

Mesto Jugoslavije u italijanskoj trgovini bilo je (u procentima): u italijanskom uvozu 3,52, 2,92, 2,54; u italijanskom izvozu 1,68, 1,62, 2,08. Italijanske mere u toku 1933. godine imale su malog uspeha.

U Jugoslaviji su vladine ustanove smatrale da su možda kriza i zastoj trgovine pri kraju: za prvih šest meseci 1933. izvoz je porastao za oko 4,5%. Samo u martu izvoz je porastao (prema ranijem martu) za gotovo petinu.⁶² Za šest meseci pao je izvoz u Čehoslovačku od 178,7 na 90,9 miliona, porastao izvoz u Nemačku od 136,9 na 195,0 miliona; pao je uvoz iz Čehoslovačke od 226,3 na 158 miliona dinara. Kriza je ipak ostala. Broj uvezenih automobila bio je 1926—29 po 2000; 1931: 1366; 1932: 376 a 1933. godine samo 135!

Izvoz u Italiju 1933. godine sastojao se od klasičnih produkata: svinje, živa živina, zaklana živina, svinjsko meso, jaja, goveda, konji, tupina, cement, mekinje, suve šljive, suve gljive, drvo, drvo tesano, drvo gorivo. Od toga su stoka i drvo sačinjavali najveći deo.

Ali u toku 1934. nisu uspele rimske mere za uravnoteženje bilansa. Za prvih šest meseci opet se povećala pasiva; vlada je odredila deflaciju cena, sniženje troškova proizvodnje, sprečavala uvoz. Deficit koji je 1931—33. oboren na 1,4 bio je 1934. opet 2,4 mrd. lira! Uvoz je 1934. porastao za 3,2 dok je izvoz pao za 12,8 procenata. Od kraja 1934. počele su nove mere da se smanji uvoz. Međutim, italijanski izvoz u Jugoslaviju je povećan: 1930—34. od 11,25 na 15,53 (od ukupnog našeg uvoza), dok se jugoslovenski izvoz smanjio od 28,31 na 20,57%.⁶³ Italijanski izvoz u Jugoslaviju iznosio je 1932: 361,9; 1933: 458,8 a 1933. više od 555 miliona dinara, pa je Italija trenutno izbila sa trećeg na prvo mesto jugoslovenskih liferanata. Jugoslovenski izvoz u Italiju iznosio je 1930: 1920, a 1934. samo 797,6 miliona dinara. U prvom polугоđu 1934. Jugoslavija je u italijanskom uvozu učestvovala sa 2,1 procenata (1933: 2,4) a u italijanskom izvozu sa 2,6 (1933: 2,0).

Italija je nastojala da dovede do autarhije u doba ekonomske krize, da se sredstva ne odlivaju van; za dvanaest godina 1920—31. Jugoslavija je u Italiju izvezla robe za 19,6 a kupila italijanske robe za 13 milijardi; Italija je imala gubitak više od 6,6 milijardi dinara, a to u doba krize više nije mogla tolerisati. Slično je i Jugoslavija imala negativan bilans

⁶² Glasnik ZUSP, 1. V 1933, 269; 1. IX 1933, 522; 10. III 1934, 170; 15. XI 1935, 905; 15. II 1936, 109.

⁶³ DASIP, KTO, V, 211 It, I. Izveštaj Ministarstva finansija iz Beograda od 5. IV 1935.

prema Engleskoj, što je od 1932. sprečavano novim merama (u mil. dinara):

God.	Jug. izvoz	Jug. uvoz
1928.	102,2	446,5
1929.	106,5	425,9
1932.	64,5	212,6
1933.	90,4	280,4
1934.	180,5	331,3
1935.	213,3	373,4
1936.	413,7	346,9

Međutim, Engleska se oglušivala na sve jugoslovenske molbe do 1937. godine; ograničavala je uvoz a nastojala da svet i dalje kupuje njenu industrijsku robu. Godine 1932. Jugoslavija je u Francusku izvezla robe za 57,4 a uvezla robe za 59,7 miliona franaka, i Beograd je odmah računao da je poslujući sa Parizom imao »gubitak od 2,2 miliona franaka«. Jugoslovenski pozitivni bilans sa Italijom mogao je, na primer, 1928. da pokrije negativan bilans trgovine sa Engleskom, ali u doba ograničenja gubici su veoma teško pokriveni. Jugoslovenski izvoz je pao od 1924: 9,5 na 1927—28: 6,4 milijardi dinara i na 7,9 (1929) ali je 1931. pao na 4,8 milijardi! Situacija se dalje pogoršavala (u mrd. dinara):

God.	Izvoz	Uvoz
1931.	4,8	4,8
1932.	3,0	2,8
1933.	3,3	2,8
1934.	3,8	3,5

Izvozna tona pala je od 1440 u 1931. na 1080 dinara u 1934. godini! Svaka država se ograđivala. Zagrebačka firma »Penkala« bila je 1930. izvezla u Francusku 24 tone robe, a 1933. Pariz je odbio da uvozi njenu robu! Istovremeno je francusko poslanstvo 5. marta 1932. protestovalo u Beogradu kada se u Jesenicama gradila fabrika čeličnih cevi; dat je odgovor da se mora smanjiti uvoz u zemlju. Nacionalni dohodak je po računu dra Adolfa Cuvaja, gen. sekretara Trg. ind. komore Zagreb, pao od 5454 (1927) na 2320 milijardi dinara u 1932—35. godini, dažbine su rasle a na sve strane su zatvarana vrata jugoslovenskoj robi. Italija se ograđivala i nastojala da prema Jugoslaviji dođe do pozitivnog bilansa, iako je bilo normalno da drvo, stoku itd. kupi u susedstvu i po niskim cenama, a da ne insistira suviše na plasmanu svoje robe, koju siromašna Jugoslavija nije mogla kupovati. I zato je značaj nemačkog tržišta za Jugoslaviju postajao sve veći. Već na pariskim pregovorima šestoga avgusta 1926. (za jugoslovensko-francuski ugovor) Pariz je postavio mogućnost da Jugoslavija jednoga dana sklopi ugovor »o carinskom savezu sa Nemačkom ili SSSR-om«! Nemačka je imala negativan spoljnotrgovinski bilans i 1924—29. imala gubitak od 8 milijardi maraka. Brüningova vlada je od proleća 1930. nastojala da se oslobodi reparacija

i dobije slobodu u spoljnoj politici (po principu »primat spoljne politike«), pa je plaćala reparacije, iako su strani kapitali povučeni iz Nemačke. To je bilo moguće samo ako se povećavao izvoz a presekao uvoz. Zato je vlada svetsko padanje cena nastojala da ubrza; obarane su cene, sprovedena deflaciona politika, pa Nemačka nije mogla više da uvozi, a jeftina roba se uspešno probijala na strana tržišta. Saldo trgovine (bez reparacionih isporuka) bio je ovakav: 1928. —2388 mil. maraka; 1929. —783 mil. maraka; 1930. +935 mil. maraka; 1931. +2479 mil. maraka.

Nemački uvoz je 1929—31. pao od 13.447 na 6727 mil. maraka a izvoz je, naravno, isto pao, ali manje — od 13.483 na 9599 mil. maraka:

God.	Izvoz u		Uvoz iz	
	Francusku	Englesku	Francuske	Engleske
1929.	934	1305	642	865
1931.	834	1133	342	453

Deflacija (obaranje cena, smanjenje domaće kupovne moći, ograničenje kredita itd.) omogućavala je da se poveća izvoz, smanji uvoz i da Nemačka izbegne inflaciju, neophodnu za »obnovu« ekonomskog života. Strah od inflacije zadržao je režim na kursu deflacije, kako bi se platile reparacije, ali i pokazalo da je država bedna, puna nezaposlenih. Vlada je dakle obarala cene, forsirala izvoz, smanjivala uvoz, a pasivno posmatrala nezaposlenost i smanjivanje proizvodnje, nedostatak kredita. Javljali su se glasovi da treba preći na autarhiju, ne plaćati reparacije i dugove, preći na razmenu kliringom sa Jugoistokom, a za to vreme je rasla nezaposlenost i trijumf nacista koji su napadali bedu, reparacije, deflaciju.

Nemačka trgovina sa Jugoslavijom nije bila još dominantna (u mil. maraka):

God.	Nemački uvoz	Nemački izvoz
1926.	81	136
1927.	72	116
1928.	67	118
1929.	61	153
1930.	75	172
1931.	40	95
1932.	30	43
1933.	33	34

Pad nastaje pre svega zbog izostajanja reparacija; izvoz u Nemačku bio je deseti deo jugoslovenskog izvoza, ali je učešće Jugoslavije u nemačkom izvozu bilo samo oko 1,0 procenata. Posle dolaska Hitlera na vlast, režim je isprva počeo da sprečava uvoz i da pomaže domaćem proizvođaču; udarene su velike carine na suve šljive, što je izazvalo pravu paniku u Bosni. U Berlinu je jugoslovenski poslanik sa mukom iskamčio

dozvole za uvoz jugoslovenskog suvog voća.⁶⁴ Od 1929—33. nemački izvoz za »Jugoistok« pao je za 74 a nemački uvoz za 62%. Ali 1934. dolazi nemački »Novi plan« i preorijentacija na uvoz sirovina sa Jugoistoka, u momentu kada Mussolini govori o autarhiji. Nemačka je 1934. uzela englesko mesto u snabdevanju Grčke. Ona je 1934. uzimala 30% izvoza sa Jugoistoka (Mađarska, Jugoslavija, Rumunija, Bugarska) i davala im 23% njihovog celokupnog uvoza. Godine 1935. Nemačka je došla na prvo mesto u jugoslovenskom izvozu, uzimajući robe za 751,0 mil. dinara (18,6%). Godine 1936. prvi put od 1931. jedna zemlja uzima robe za više od jedne milijarde: 1931. uzela je Italija robe za 1,2 a sada je Nemačka uzela robe za 1040 miliona (24% izvoza). Jugoslovenski izvoz u Nemačku iznosi 1932: 344,8 a 1935. već 751,5 miliona dinara, iako jugoslovenski uvoz jako zaostaje (1932: 347,7 a 1935: 598 miliona). Istina, Jugoistok nije značio suviše u nemačkoj trgovini: godine 1938. nemački uvoz iznosio je 6 051,7 milijardi maraka, od čega je sa Jugoistoka uzeto robe za 652 miliona; nemački izvoz iznosio je 6 619,1 miliona, a sa Jugoistoka je poslato robe za 695 miliona maraka! Nemački udeo je ipak rastao (u procentima):

God.	Nemački uvoz	Nemački izvoz
1933.	4,0	5,6
1938.	11,5	13,2

Italija je, međutim, stalno sprovodila ograničenja uvoza. Posle ugovora o trgovini od 14. jula 1924. dopunski ugovor od aprila 1932. povećao je italijanske carine; ugovor od januara 1934. uveo je dalja ograničenja. Italija je 24. IV 1934. povećala carine za drvo, kako bi favorizovala Austriju. Da se ukloni deficit, Rim je povećavao carine, sproveo kontingentiranje, zabranjivao uvoz po raznim spiskovima. Zabranjen je uvoz robe avgusta 1934. i januara 1935, pa je poslanik Jovan Dučić, navikao na ekonomsku borbu već u Budimpešti, neprestano slao note i proteste zbog ograničenja, pokušavajući da održi nivo jugoslovenskog izvoza. Ali je italijanski izvoz godine 1933. pokrивao oko 4/5 uvoza i doneo deficit od 1,4 mrd. lira, dok je 1934. izvoz pokrio jedva 2/3 uvoza i deficit je iznosio 2,4 milijarde. Lira je bila ugrožena i devizne mere od decembra 1934. nisu ništa učinile, pa je serija dekreta od januara—februara 1935. imala drastično da preseče uvoz — »kupiće tačno onoliko koliko se bude prodalo«. Prepiska pesnika Dučića zapremala je cele fascikle: to su bile note i koraci da se nekako nađu rupe u italijanskim merama. Novi spisak od 28. januara 1935. sprečavao je uvoz žitarica, mesa, ribe. U decembru 1934. carinarnica Sušak saopštila je da je prema decembru 1933. izvoz goveda pao za 14,5 a svinja za 79%; izvoz stoke i peradi pao je od 3,3 na 2,4 miliona dinara za mesec. Rim je u februaru 1935. odredio specijalne dozvole za uvoz, što je izazvalo zaprepašćenje u jugoslovenskim krajevima koji su slali robu u Italiju. Dekret od 16. marta 1935. odredio je kontingente, kao 1934. godine, ali komplikovao stvari kako bi se

⁶⁴ DASIP, KTO, X, 271 Nem, 8373. Izveštaj konzulata iz Düsseldorfa od 14. VIII i poslanstva iz Berlina od 24. VIII 1933.

smanjio uvoz; posle prelaznog roka kontingenti su još smanjeni. Mussolini je mislio na italijanskog uvoznika a ne na jugoslovenskog izvoznika. Dučić se žalio da postoje smetnje za italijanski uvoz a ne i za italijanski izvoz.⁶⁵ On je 31. maja 1935. pisao da novi sistem nanosi ogromnu štetu jugoslovenskom izvozu. Poslanik Dučić, ministar finansija, trgovine, predsednik vlade Jevtić, a onda i predsednik vlade Stojadinović u proleće i leto 1935. imali su najveću brigu da održe izvoz za Italiju, jer su novi privremeni režimi sadržavali »velike nezgode«.⁶⁶ Ekonomske sankcije protiv Italije, po odluci Društva naroda, u jesen 1935, sasvim su presekle jugoslovenski izvoz u Italiju i još jače ga okrenule ka Nemačkoj. Mussolini je 23. marta 1936. saopštio da Italija postaje autarhična zemlja. Novi trgovinski ugovor od septembra 1936. još je smanjio kontingente iz 1934. godine.

Za šest meseci 1934. Italija je uzela robe za 84,8 a za šest meseci 1935. samo za 77,6 miliona lira, a onda su kontingenti još smanjeni. Nije dakle sistem sankcija presekao (privremeno) jugoslovenski izvoz za Italiju!

Italija je kupovala mnogo jugoslovenskih sirovina, neophodnih za izgradnju, proizvodnju industrije i prehranu stanovništva, a nedovoljno je mogla izvoziti svoje proizvode, što u pretkrizno doba nije imalo veće značenje. Čak ni velike kampanje protiv Jugoslavije nisu imale gotovo nikakav značaj za to stanje! Ali kada je došla kriza, evropske zemlje su se zatvorile i nastojale da imaju uravnotežen trgovinski bilans, bez gubitaka. Italija je od marta 1931. počela ofanzivu da smanji trgovinski deficit, pa je počela i kampanja protiv jugoslovenske »eksploatacije Italije«. Velika politička akcija tome je samo malo doprinosila, jer su italijanski privrednici morali da uvoze određene sirovine iz najbližih zemalja prosto u interesu Italije a ne Jugoslavije. Kada je došlo do smanjenja jugoslovenskog izvoza, jugoslovenski saveznici, Francuska i Čehoslovačka, s teškom mukom su dali male kontingente za primanje jugoslovenske robe; tada se jasno videlo da za jugoslovensku robu nema mesta pod češkim suncem, dok je Francuska gotovo autarhična zemlja. Relativno sporedne ekonomske veze Pariza i Praga sa Jugoslavijom nisu značile mnogo u doba mira i slobodne svetske trgovine, ali od toga vremena dobijaju sve veći značaj i Jugoslavija shvata da Francuska i Čehoslovačka ne mogu i ne žele da pomognu. Pošto je Nemačka kupovala jugoslovensku robu a ne samo prodavala svoje fabrikate, to je već rano ugled Vajmarske Nemačke, kao kupca jugoslovenske robe, bio potencijalno veoma veliki, pogotovu što je beogradski režim u Berlinu (već od oko 1927. godine) tražio i političkog prijatelja protiv Italije. Slom jugoslovenskog izvoza, beda i sve jača borbenost osiromašenih i ugnjetenih masa prisiljavala je režim da po svaku cenu traži put za izvoz jugoslovenske robe. Svaki procenat smanjenja izvoza u Italiju, nemogućnost održavanja izvoza uopšte i razočarenje u »saveznike« mnogo su delovali u pravcu razočarenja i u Rim, Pariz i Prag; režim je želeo da se politički povuče na Balkan, daleko od sada jako uzburkane

⁶⁵ DASIP, KTO, VIIIa, 228 It, opšti. Izveštaj poslanika J. Dučića iz Rima od 22. III 1935.

⁶⁶ DASIP, KTO, V, 211 It. Izveštaj Ministarstva trgovine i industrije iz Beograda od 3. VII 1935.

srednje Evrope i nađe puta jugoslovenskoj robi ka Austriji i Nemačkoj pa i ka Engleskoj. I dok je Mussolini politički ugrožavao Jugoslaviju i ekonomskom autarhijom smanjivao jugoslovenski izvoz, Hitler je davao utisak da »spasava«¹ Jugoslaviju i njen režim od svih spoljnih i unutrašnjih neprijatelja i da velikim planom kupovanja balkanske robe postaje i ekonomski »spasilac«² režima.

Opis jugoslovensko-italijanske trgovine 1929—35. pokazuje vrlo malo poznati aspekt jugoslovenske političke preorijentacije u tridesetim godinama XX veka, pored toga što je njena istorija značajna za proučavanje epohe svetske ekonomske krize u Jugoslaviji.

SUMMARY

During the great economic crisis the volume of all international trade was lowered; all countries attempted to balance their imports and exports, so that Europe was covered with a veritable net of prohibitive measures: restrictions and import quotas, measures for control of foreign exchange, reciprocity in foreign trade, favoritism and preference for imports from those countries which purchased goods from some others, drastic limitations of imports and unlimited systems of control. Italy had a deficit in its foreign trade for a long time, but its losses were reclaimed by earnings from shipping transport, insurance, tourism, payments from emigrants, etc. During the economic crisis the supplemental earnings dropped and Italy needed to balance its foreign trade, and this meant cutting its imports drastically, particularly from Yugoslavia (although this was not a dominant factor in the Italian economy). Italian restrictions strongly affected Yugoslav exports—food, lumber, and stock. Rome also used political pressure in order to lower imports from Yugoslavia, but this political intensification did not determine trade. Yugoslavia, then tremendously affected by the crisis and falling prices of exported goods, fell into misfortune and political dissatisfaction, so that Italian political autarchy carried harsh consequences for it. A series of new, complementary Italian-Yugoslav agreements legalized the Italian limitation of imports. Yugoslavia futilely attempted to direct its agrarian exports to France and Czechoslovakia; France limited its imports of agrarian products, and Czechoslovakia even had a favorable balance of trade with Yugoslavia.

Thus Italy carried out its political action against Yugoslavia (»breaking up«) and with political autarchy limited imports from Yugoslavia. So for the Yugoslav regime and exporters Germany became more significant than ever (with whom King Alexander's regime had begun a »political flirtation«³ against Mussolini around 1927). Berlin and Belgrade feared integrated plans in the Danube Valley (the Italian and Czechoslovakian bloc), and Germany in 1932 demonstrated that the French idea of eliminating German economic-political influence from the Danube Valley was illusory.

New Italian measures for attaining autarchy in 1934—35 came at a time when Hitler's Germany was carrying out a plan to include the Southeast in the German »Grosswirtschaftsraum«⁴ and when Germany began to buy products on a massive scale from countries in the Southeast. So quite simply, Italy menaced Yugoslavia politically and limited its purchases of Yugoslav products, while Germany (especially after 1933), emphasized that it wanted the survival of the Yugoslav state and its regime,

and at the same time was prepared to purchase Yugoslav agrarian surpluses. The result was that Yugoslavia, even before the economic sanctions against Italy (after October 1935), directed its exports to Germany.

The economic crisis, which decreased European trade, and Fascist Italy's politics of autarchy, dealt a sharp blow to Yugoslav exports which in the 1920's, a fourth of its capacity was going to neighboring Italy. Paris and Prague were unable to help and it was logical for Belgrade to look to Berlin, on which the Belgrade regime had counted for a long time as a potential supporter against Italy and its allies. Changes during the crisis period significantly effected a reorientation of Yugoslav foreign policy, which is commonly, but mistakenly, identified with the person of Prince Paul and the president of the government, Dr. Milan Stojadinović.